

Aleksandra Jeziarska-Thöle¹

Mirosław Biczkowski²

Zakład Gospodarki Przestrzennej i Zagospodarowania Strategicznego
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń

Wpływ członkostwa Polski w Unii Europejskiej na zmiany zasobów siły roboczej w rolnictwie

Influence of Poland's membership in the European Union on the changes in labour force in agriculture

Synopsis. W artykule przedstawiono zmiany zachodzące w zasobach siły roboczej w rolnictwie w latach 1996-2007 pod wpływem przemian społeczno-gospodarczych oraz członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Szczegółowej analizie poddano zmiany liczby pracujących w gospodarstwach rolnych w jednostkach AWU na tle zmian demograficznych i ekonomicznych (wielkości gospodarstw rolnych) oraz zmiany w strukturze płci i wieku użytkowników gospodarstwa rolnego.

Słowa kluczowe: rolnictwo, praca, zasoby, nakłady, wykorzystanie

Abstract. The article shows the changes in the labour force in agriculture in the years 1996-2007, against the background of changes in demography and economy (farm size), as a result of socio-economic changes and Poland's membership in the European Union. The fact that Poland joined the European Union has positively influenced the economic activity in agriculture and, at the same time, it has slowed down the process of transferring agricultural labour force to non-farming jobs. In 2007 a positive change in the demographic structure of farming population was recorded. Generally, between 1996 and 2007 a decline in labour force was noted, but between 2002 and 2007 a slight increase was recorded. A negative phenomenon, however, is the fact that a large portion of the labour force in individual farms remains unused. Over-intensive employment in farming may lead to both open and hidden agricultural unemployment. Structural and quantitative changes in labour force show diverse intensity in individual voivodeships. Northern Poland, where large-size farms predominate, has lower density of farming population and a larger percentage of hired labour force. Central and South-Eastern Poland, however, shows a high density of population working in farming and a high share of people in working age running family farms.

Key words: farming, labour force, labour resources, labour intensity, labour usage

Wstęp

Przemiany społeczno-gospodarcze Polski po 1989 roku, w tym restrukturyzacja i przekształcenia własnościowe gospodarki narodowej, spowodowały szereg zmian strukturalnych i przestrzennych w zasobach siły roboczej w rolnictwie. W pierwszych czterech latach transformacji ustrojowej doszło do znacznego spadku liczby pracujących osób, o około 1,4 mln. Nadmiar siły roboczej zasilił sektor rolniczy, co spowodowało znaczny wzrost liczby ludności rolniczej. Rolnictwo stało się buforem łągającym

---

¹ Dr, e-mail: alekjez@umk.pl

² Mgr, e-mail: mirbicz@umk.pl

zjawisko bezrobocia. W ten sposób zwiększył się dystans polskiego rolnictwa do standardów Unii Europejskiej.

Akcesja Polski w 2004 r. do Unii Europejskiej, a wraz z nią wprowadzenie Wspólnej Polityki Rolnej, pociągnęła za sobą szereg niespotykanych dotychczas zmian ekonomicznych w gospodarce rolnej. W porównaniu z innymi sektorami zmiany w sektorze rolnym wydawały się relatywnie największe.

Wspólna Polityka Rolna stawia sobie za cel rozwój obszarów wiejskich przez tworzenie nowych miejsc pracy, wzrost gospodarczy i zrównoważony rozwój. W większości krajów Unii rolnictwo generuje poniżej 10 % miejsc pracy, a w trzeciej części jej obszaru zatrudnienie w rolnictwie wynosi 5% , co stanowi średnią dla UE-25. W Polsce w 2007 r. w rolnictwie pracowało około 15,8% osób pracujących (2,5 mln osób), podobnie jak w Rumuni, co stanowiło razem ponad 80% zasobów pracy w rolnictwie nowych krajów członkowskich oraz blisko 41% liczby osób pracujących w rolnictwie całej Wspólnoty. Dla porównania, w tzw. starych krajach Unii Europejskiej (UE-15) zatrudnienie w rolnictwie wynosi 3,7%, w tym w Belgii 1,7%, Holandii 3,5%, Niemczech 4,4%, Grecji 21%. Wysoki udział pracujących w rolnictwie w Polsce (15,8%), podobnie jak w wielu krajach Europy Środkowej i Wschodniej, np. w Rumuni (30,6%), na Litwie (12,4%) i na Łotwie (11,2%), jest w dużej mierze rezultatem ekstensywnego modelu rozwoju w gospodarce centralnie planowanej, który ograniczał proces substytucji pracy przez kapitał [Baer 2008].

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej daje szansę przyspieszenia przeobrażeń w produkcji rolnej, wpływając istotnie na przemiany w zakresie zasobów pracy i ich wykorzystania. Jak podkreśla Karwat-Woźniak problem zasobów siły roboczej w rolnictwie, przy całej jego złożoności, jest jednym z najistotniejszych czynników warunkujących udany proces restrukturyzacji sektora rolnego [Karwat-Woźniak 2007].

Cele i metody badawcze

Głównym celem badań było ukazanie charakteru i tempa zmian zachodzących w zasobach siły roboczej w rolnictwie pod wpływem przemian społeczno-gospodarczych oraz członkostwa Polski w Unii Europejskiej i w, z tym związanej, Wspólnej Polityce Rolnej. W pierwszym etapie pracy przedstawiono zmiany ilościowe i jakościowe siły roboczej w rolnictwie na tle zmian nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej. Szczegółowej analizie poddano zmiany liczby pracujących w gospodarstwach rolnych w jednostkach AWU (Annual Work Unit) na tle zmian demograficznych i ekonomicznych (wielkości gospodarstw rolnych) oraz zmiany w strukturze płci i wieku użytkowników gospodarstwa rolnego.

Badaniami objęto obszar całej Polski, zaś podstawową jednostką administracyjną przyjętą do analizy przestrzennej zjawiska jest województwo, z uwagi na dostępność danych (za ostatnie lata) jedynie na tym poziomie. Okres czasowy obejmuje lata 1996, 2002 i 2007, tj. pierwszy etap procesów transformacji, następnie okres przedakcesyjny (2002) i 3 letni okres członkostwa Polski w Unii Europejskiej (2007). Analiza porównawcza i przestrzenna opracowana została na podstawie wyników spisu rolnego z 1996 r. i 2002 r., następnie badań struktury gospodarstw rolnych z 2007 r. oraz publikacji Eurostatu „Agriculture in the Union – statistical and economic information” [Eurostat... 2008].

W pracy przyjęto uważać za zasoby siły roboczej w rolnictwie zbiorowość osób wnoszących wkład pracy w gospodarstwach rolnych, tj. siłę roboczą rodzinną oraz pracowników najemnych, łącznie z pracownikami kontraktowymi oraz pomocą sąsiedzką. Założenie to obejmuje wszystkie osoby, nawet te, dla których praca w rolnictwie jest tylko pracą dodatkową. Takie podejście odróżnia metodologię badania struktury gospodarstw rolnych od metodologii rekomendowanej dla badań rynku pracy przez Międzynarodową Organizację Pracy [Charakterystyka... 2007].

Metodologia spisu rolnego (NSP i PSR) z 2002 sprawiła, że wystąpiły dość istotne zmiany w zasobach pracy w rolnictwie, stąd dla scharakteryzowania zasobów siły roboczej w rolnictwie przyjęto następujące cechy diagnostyczne:

- A- liczba pracujących w gospodarstwie rolnym (wnoszący wkład pracy); zaliczono do nich wszystkich wnoszących chociażby minimalny wkład pracy w gospodarstwie rolnym,
- B- wskaźnik gęstości pracujących w gospodarstwie rolnym na 100 ha UR,
- C- udział siły roboczej rodzinnej i najemnej,
- D- struktura płci i wieku,
- E- liczba pracujących w gospodarstwach rolnych w jednostkach AWU (Annual Work Unit) jest jednostką przeliczeniową nakładów pracy, ekwiwalentną dla 1 osoby pełnozatrudnionej (odpowiada 2120 godzinom pracy w ciągu roku),
- F- C. pracujących w rolnictwie; w tym rachunku pominięto tych pracujących, którzy produkują wyłącznie na własne potrzeby oraz pracujących w gospodarstwach indywidualnych do 1 ha użytków rolnych, produkujących głównie na własne potrzeby.

Zmiany ilościowe i jakościowe w zasobach siły roboczej w rolnictwie

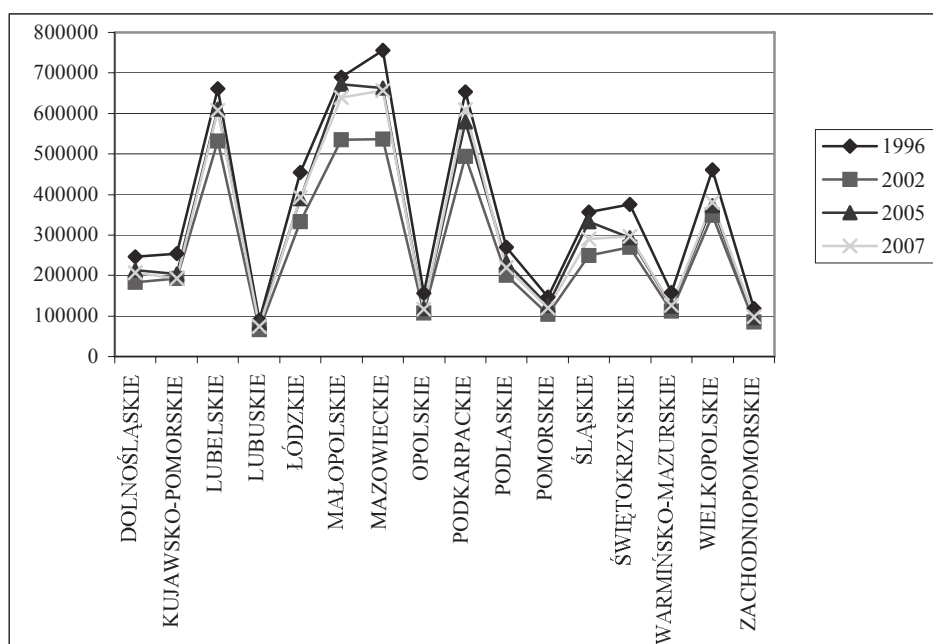
Roźmieszczenie przestrzenne ludności rolniczej w Polsce wynika w dużej mierze z uwarunkowań przyrodniczych (np. wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej), historycznych (np. rozwój gospodarczy polskich ziem w okresie zaborów), ekonomicznych, (np. liczba i wielkość gospodarstw rolnych) oraz obecnych przemian społeczno-gospodarczych. I tak na przykład w wyniku procesów restrukturyzacji i prywatyzacji wielkoobszarowych gospodarstw rolnych doszło do powstania nowych form własności ziemi, pojawił się sektor prywatno-kapitalistyczny [Woś 2002]. Jednocześnie wyłoniła się nowa grupa ludności rolniczej, tzw. "producentów rolnych".

Zasoby siły roboczej w rolnictwie Polski w 2007 r. wynosiły 5 026,8 tys. osób. W porównaniu z 1996 r. wielkość ta zmalała o 14,0%, w porównaniu zaś z 2002 r. wzrosła aż o 18,0%. Świadczy to o dużej niestabilności na rynku pracy w Polsce, gdzie nadmiar siły roboczej zostaje przejęty przez sektor rolniczy. I tak na początku lat 90. nastąpił spadek liczby tzw. „dwuzawodowej” ludności rolniczej pracującej poza gospodarstwem rolnym, w wyniku ograniczenia zatrudnienia lub zwolnień grupowych z zakładów pracy, co doprowadziło do wzrostu ludności rolniczej utrzymującej się głównie i wyłącznie z gospodarstwa rolnego. Zjawisko to, wywołane procesami restrukturyzacyjnymi w gospodarce narodowej, dotyczyło głównie mężczyzn z małych gospodarstw rolnych.

Analiza przestrzenna wykazuje, że największy udział zasobów siły roboczej (powyżej 600 tys.) w 2007 r. występował w województwach mazowieckim, małopolskim, lubelskim i podkarpackim, charakteryzujących się rozdrobnioną strukturą agrarną oraz dużym

udziałem warzywnictwa i sadownictwa, gdzie sezonowa praca najemna ma duży udział w cyklu produkcyjnym. Dodatkowo na wielkość zasobów ludności rolniczej w tych regionach wpływa czynnik przyrodniczy, gdyż występowanie żyznych gleb sprzyja produkcji rolnej (czarnoziemy na Wyżynie Lubelskiej, Podgórze Karpackim, czarne ziemie w Kotlinie Warszawskiej na linii Błonie- Grójec- Sochaczew). Stosunkowo niski udział ludności rolniczej występuje w województwach o wysokim stopniu uprzemysłowienia, np. opolskim (117400), gdzie większe są możliwości znalezienia pracy poza rolnictwem.

Natomiast najmniejszym udziałem zasobów siły roboczej (poniżej 100 tys.) charakteryzowały się województwa lubuskie (73900) i zachodniopomorskie (97600) a następnie pomorskie (119900), o dużym udziale gospodarstw wielkoobszarowych powstałych z byłych PGR charakteryzujących się wysokim stopniem mechanizacji. Stosunkowo niski udział zatrudnionych w rolnictwie w tych województwach to nie tyle efekt procesu uprzemysłowienia, co wynik dużego stopnia koncentracji ziemi użytkowanej rolniczo w byłych gospodarstwach PGR. Wpływ struktury wielkościowej gospodarstw rolnych na zasoby siły roboczej potwierdza także wyraźnie ujemny związek korelacyjny ($WK = -0,92$) zachodzący pomiędzy liczbą ludności rolniczej a średnią wielkością gospodarstw rolnych (rys.1.).

Rys. 1. Liczebność siły roboczej w gospodarstwach rolnych ogółem

Fig. 1. Total labour force in farming

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analiza porównawcza zmiany zasobów siły roboczej w rolnictwie w latach 1996-2007 wskazuje na tendencję malejącą, przy czym na przełomie XX i XXI wieku (1996-2002) liczba ludności rolniczej zmalała o 29,3%, natomiast w latach 2002-2007 wzrosła o około

10%. Ogólnie rzecz biorąc w analizowanym okresie (1996-2007) spadek zasobów siły roboczej wyniósł 14,1% (tab. 1).

Tabela 1. Zmiany liczebności siły roboczej w gospodarstwach rolnych

Table 1. Changes in quantity of labour force in farming.

Województwo	Rok				
	1996	2002	2002 rok1996=100 pkt.	2007	2007 rok 1996 =100 pkt.
Dolnośląskie	246856	183255	74,2	206300	83,6
Kujawsko-Pomorskie	254043	193057	76,0	192700	75,9
Lubelskie	661881	531834	80,4	607700	91,8
Lubuskie	90704	66494	73,3	73900	81,5
Łódzkie	455133	333256	73,2	392800	86,3
Małopolskie	690120	534708	77,5	639400	92,7
Mazowieckie	756550	535783	70,8	656900	86,8
Opolskie	155527	107802	69,3	117400	75,5
Podkarpackie	652842	494025	75,7	609700	93,4
Podlaskie	269196	199651	74,2	218800	81,3
Pomorskie	146180	104773	71,7	119900	82,0
Śląskie	356477	249651	70,0	289700	81,3
Świętokrzyskie	374770	270597	72,2	296600	79,1
Warmińsko-Mazurskie	157835	111514	70,7	127000	80,5
Wielkopolskie	461351	348703	75,6	380600	82,5
Zachodniopomorskie	118505	84612	71,4	97600	82,4
Polska	5847970	4349715	74,4	5026800	85,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z GUS.

W ujęciu przestrzennym największy spadek siły roboczej wystąpił w województwach świętokrzyskim (21,9%), opolskim i kujawsko-pomorskim (po 15,0%). Natomiast niewielki spadek w zasobach siły roboczej zanotowano w trzech województwach: podkarpackim (6,6%), małopolskim (7,3%) i lubelskim (9,2%). Na terenie tych województw zaobserwowano w latach 1996-2007 niewielkie zmiany liczby gospodarstw rolnych, zaledwie jej kilkuprocentowy spadek, a w woj. lubelskim nawet jej wzrost o 1,1%. Z powyższej analizy wynika, że koncentracja ziemi prowadzi do spadku, natomiast rozdrobnienie agrarne do wzrostu liczby ludności pracującej w rolnictwie. Niewielki spadek liczby ludności rolniczej to również efekt spadku mobilności przestrzennej ludności wiejskiej. Tendencja wzrostu liczby ludności rolniczej ulegnie zmianie, gdy liczba ludności w wieku produkcyjnym przestanie wzrastać i zacznie zmniejszać się „Nie tylko zwiększy to, caeteris paribus, szanse znalezienia pracy nierolniczej przez członków rodzin użytkowników gospodarstw rolnych, lecz prawdopodobnie zwiększy skłonność samych

użytkowników do odsprzedaży lub oddania w dzierżawę całych gospodarstw” [Frenkel 2007]. Tym samym przyspieszy to proces zmniejszania się liczby gospodarstw i ich mieszkańców. Taką sytuację można zauważyć w krajach UE, gdzie zmniejsza się liczba ludności wiejskiej w wyniku koncentracji ziemi.

Porównując procesy zmian siły roboczej w Polsce do zmian w krajach nowych członków Unii Europejskiej zauważa się, że niewielki ubytek pracujących w rolnictwie (w tym Polsce) występuje w państwach o rozdrobnionej strukturze agrarnej, z przewagą gospodarstw indywidualnych, np. w Słowenii. Natomiast znaczny ubytek obserwuje się na Węgrzech, w Estonii, Czechach i Słowacji, gdzie dominowały gospodarstwa wielkoobszarowe, a własność ziemi oddzielona jest od użytkownika. Redukcja zatrudnienia w tych krajach wynosiła około 50-60%.

Z drugiej strony zauważa się wzrost liczby pracujących w sektorze rolnym w takich państwach jak Bułgaria, Rumunia, Litwa oraz Łotwa, gdzie w wyniku reprivatyzacji gruntów należących do gospodarstw państwowych powstała liczna grupa niewielkich gospodarstw rodzinnych i w ten sposób nasiliła się migracja ludności z terenów miejskich [Study... 2006].

Wskaźnik gęstości siły roboczej w rolnictwie

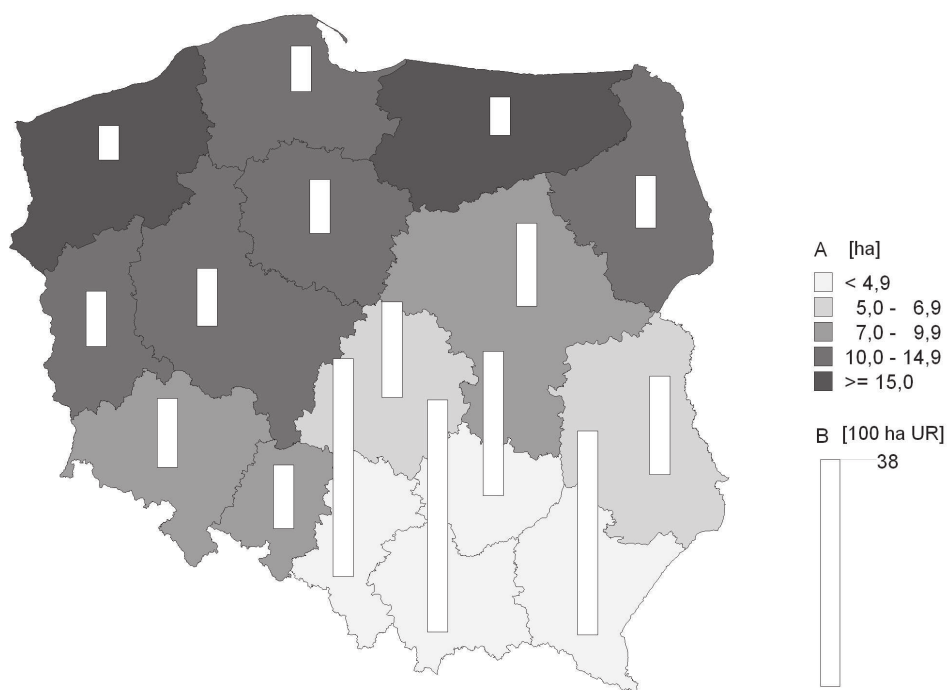
Ważnym wskaźnikiem określającym ekonomiczne wykorzystanie siły roboczej w rolnictwie jest wskaźnik liczby pracujących w gospodarstwach rolnych na 100 ha użytków rolnych (UR). W 2007 r. wynosił on dla Polski 14 osób/100 ha i był o połowę niższy w porównaniu z rokiem 1996 (29 osób/100 ha).

Pomimo tendencji spadkowej wielkość ta nadal odpowiada poziomowi występującemu w innych krajach europejskich 30-50 lat wcześniej (np. we Francji w 1970 r. wskaźnik ten wynosił 22 osób/100 ha UR, zaś w Niemczech 8 osób/100 ha UR) [Brem 2001].

Analiza przestrzenna gęstości siły roboczej w rolnictwie wykazuje, że najniższy jej wskaźnik występował się w województwach Polski północnej, tj. zachodniopomorskim (5), warmińsko-mazurskim (6) i pomorskim (7), gdzie poprzednio udział sektora państwowego w rolnictwie był największy (im większa powierzchnia gospodarstwa rolnego, tym mniejszy wskaźnik) Zjawisko to jest wynikiem zamiany pracy „rąk ludzkich” na pracę mechaniczną. Im większe gospodarstwo, tym większy jest poziom mechanizacji (rys.2.). Wskaźnik gęstości uzależniony jest również od rodzaju produkcji rolnej, gdyż produkcja zwierzęca wymaga większych nakładów pracy ludzkiej. Stąd można zauważyć współzależność między obsadą zwierząt gospodarskich a wskaźnikiem zatrudnienia (WK = -0,76).

Natomiast stosunkowo dużą gęstością siły roboczej charakteryzowały się województwa o rozdrobnionej strukturze agrarnej, tj. małopolskie (37), śląskie (35) i podkarpackie (33). Na wielkość wskaźnika gęstości wpłynął dodatkowo z jednej strony wzrost ogólnej liczby ludności w wieku produkcyjnym (wyż demograficzny lat 80. wszedł w okres pełnoletności), z drugiej zaś strony kryzys ekonomiczny, który na początku lat 90. był związany z transformacją społeczno-gospodarczą kraju i wywołał nowe wówczas zjawisko bezrobocia, bo ograniczył rynek pracy. Rynek ten nie był zdolny wchłonąć przyrostu naturalnego ludności rolniczej [Jeziarska 2006]. Wysoki poziom zatrudnienia w rolnictwie występuje na terenach o dużym odsetku gospodarstw rodzinnych i jest to efekt

rozdrobnionej struktury agrarnej, gdyż gospodarstwa małe, głównie na skutek niepodzielności siły roboczej i sezonowości produkcji rolniczej, wiążą duże zasoby siły roboczej. Poza tym techniczne uzbrojenie pracy w gospodarstwach rodzinnych jest bardzo niskie. Wpływ struktury obszarowej gospodarstw na zaludnienie rolnicze potwierdza wyraźnie ujemny związek korelacyjny ($WK = -0,89$) zachodzący między liczbą ludności rolniczej a przeciętną wielkością indywidualnych gospodarstw rolnych.

Rys. 2. Średnia wielkość gospodarstwa rolnego w ha (A) w 2007 r. na tle gęstości siły roboczej w rolnictwie w liczbie osób/100 ha UR (B)

Fig. 2. Average size of a farm, hectare (A), in 2007 against the background of the density of labour force in farming, person/100 hectare of farmland (B)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Zauważa się, że w latach 1996-2007 nastąpił spadek wartości wskaźnika we wszystkich województwach o około 50%. Spadek gęstości siły roboczej w rolnictwie to przede wszystkim efekt zachodzących zmian w strukturze agrarnej (wzrost powierzchni użytków rolnych oraz wzrost przeciętnej wielkości gospodarstwa). Szczególnie widoczne jest to na obszarze o dominacji sektora nieuspołecznionego, gdzie indywidualne gospodarstwa rolne aktywnie uczestniczyły w zagospodarowaniu gruntów PGR.

Z powyższej analizy wynika, że poprawa struktury obszarowej gospodarstw rodzinnych może przyczynić się do obniżenia poziomu zatrudnienia w rolnictwie Polski i do bardziej efektywnego jej wykorzystania. W następstwie tego można uzyskać obniżenie kosztów produkcji. Wysoki udział pracujących w gospodarstwach rolnych w całości

zatrudnienia to efekt ograniczonego rynku pracy na obszarach wiejskich i niedostatecznie rozwiniętej infrastruktury technicznej i społecznej.

Niski poziom uprzemysłowienia i urbanizacji ograniczają możliwości zatrudnienia poza sektorem rolnym i tym samym hamują odpływ nadwyżki ludności rolniczej do innych zawodów [Bański 2007].

Na tle pozostałych państw Unii Europejskiej Polska, podobnie jak Rumunia (19 osób/100 ha UR) i Słowenia (18 osób/100 ha UR), należy do czołówki państw o wysokim wskaźnikiem gęstości siły roboczej w rolnictwie. W pozostałej grupie państw, z wyjątkiem Malty i Cypru, liczba pracujących na 100 ha UR rolnych wynosi 5 osób.

Liczba pracujących w gospodarstwach rolnych w jednostkach AWU

Ze względu na sezonowość w rolnictwie oraz duży udział pracy w niepełnym wymiarze kolejnym etapem badań było przedstawienie wkładu pracy osób pracujących w gospodarstwach rolnych „na pełnym etacie”. W tym celu nakłady pracy przedstawione zostały w umownych rocznych jednostkach pracy (AWU), będących odpowiednikiem rocznego wkładu pracy osoby zatrudnionej w pełnym wymiarze czasu pracy. W Polsce przyjęto 2120 godzin przepracowanych w ciągu roku jako równoważnik pełnego etatu (roczną jednostkę pracy).

W 2007 r. nakłady pracy w rolnictwie ogółem dla Polski wyniosły 2 299,3 tys. AWU. Zdecydowana większość, bo aż 98% przypadła na gospodarstwa indywidualne, zaś 2% na gospodarstwa osób prawnych. W porównaniu z wynikami badań z 2002 r. liczba ta wzrosła o 1%. Według GUS więcej niż połowa gospodarstw rolnych (60%) korzystała z nakładów pracy nieprzekraczających wymiaru 1 etatu, zaś 25% gospodarstw z 1 do 2 etatów. Gospodarstwa rolne korzystające z 2 i więcej etatów stanowiły 15% ogółu i użytkowały aż 42% użytków rolnych, posiadały znaczną część pogłowia zwierząt gospodarskich (58% bydła, 57% trzody chlewnej, 65% drobiu). Natomiast najmniejszym udziałem nakładu pracy (mniej niż 1 etat, 1 AWU) charakteryzują się gospodarstwa rolne, będące miejscem pracy połowy pracujących członków rodzinnej siły roboczej. Gospodarstwa te zagospodarowują 24% użytków rolnych oraz posiadają niewielki odsetek pogłowia zwierząt gospodarskich (7% bydła, 7% trzody chlewnej, 11% drobiu).

W ujęciu przestrzennym spadek nakładów pracy w rolnictwie w latach 1996-2007 zanotowano tylko w 5 województwach, tj. kujawsko-pomorskim, łódzkim, opolskim, podlaskim i świętokrzyskim. Największe nakłady pracy występowały w województwach mazowieckim (348,9 tys. AWU), lubelskim (279,9 AWU), małopolskim (251,5 AWU) i podkarpackim (214,8 AWU).

Udział siły roboczej rodzinnej i najemnej

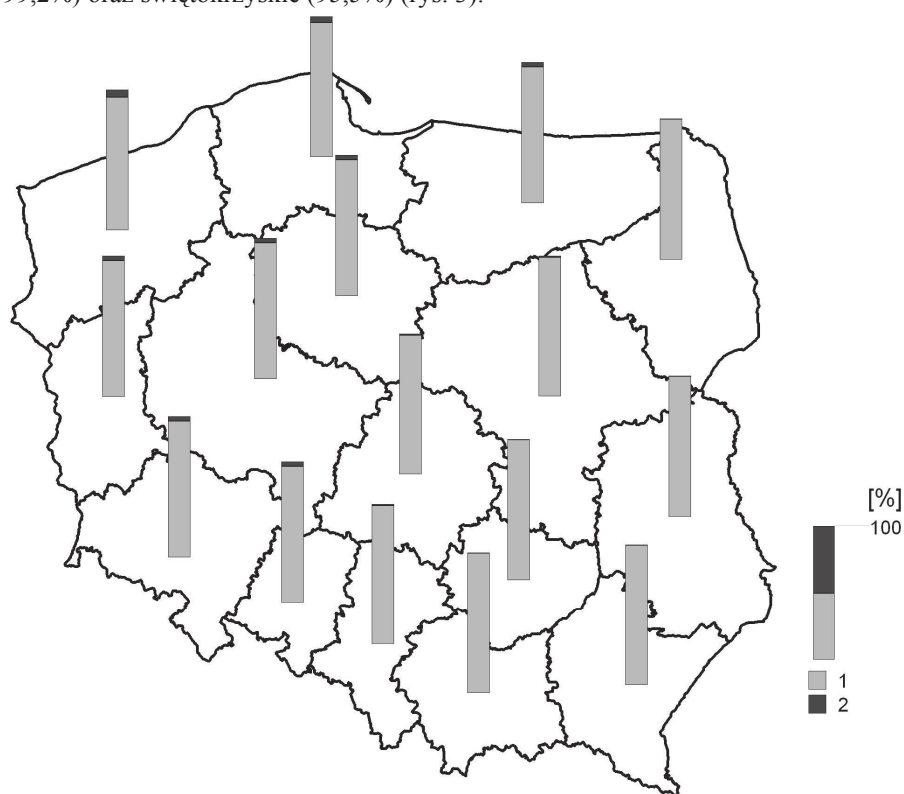
W rolnictwie polskim przeważają gospodarstwa indywidualne, zatrudniające 4 964,6 tys. członków rodziny użytkownika oraz 25,2 tys. pracowników najemnych, co stanowi 98,8% ogólnej liczby pracujących w rolnictwie.

W latach 1996-2007 udział siły roboczej rodzinnej w gospodarstwach indywidualnych wzrósł z 97,0 do 98,8%. Największy ich przyrost nastąpił w Polsce Północno-Zachodniej, tj. w woj. zachodniopomorskim (o 8,6%), lubelskim (7,4%) i warmińsko-mazurskim

(6,6%), co związane jest z transferem ziemi z byłych PGR do gospodarstw indywidualnych. Członkowie rodzin pracują często w niepełnym wymiarze czasu, tzn. praca w gospodarstwie jest dla nich dodatkowym zajęciem. Wnoszą oni 95% nakładów pracy (w przeliczeniu na pełnozatrudnionych). Rozpatrując nakłady pracy według grup powierzchniowych gospodarstw zauważa się, że w gospodarstwach najmniejszych członkowie rodzinnej siły roboczej pracują przeciętnie w wymiarze około 1/4 etatu (0,25 AWU), zaś w gospodarstwach dużych (od 15 ha) pracują zaś na 3/4 etatu (0,75 AWU).

W układzie województw największym udziałem rodzinnej siły roboczej charakteryzowały się województwa małopolskie (99,7%), lubelskie i małopolskie (po 99,2%) oraz świętokrzyskie (95,5%) (rys. 3).

Rys. 3. Udział siły roboczej rodzinnej (1) i najemnej (2) w rolnictwie w roku 2007

Fig. 3. Share of family labour force (1) and hired labour force (2) in agriculture in 2007

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Natomiast z pracy najemnej korzystają przede wszystkim wielkoobszarowe gospodarstwa rolne w województwach Polski Północnej, tj. zachodniopomorskim (5,2%), pomorskim (4,05%), warmińsko-mazurskim (3,5%) oraz wielkopolskim (3,4%). Analiza porównawcza udziału najemnej siły roboczej w ogólnej liczbie pracujących w rolnictwie w latach 1996-2007 wykazuje jego spadek z 3,0% do 1,2%. Największe zmiany zaszły w województwach świętokrzyskim i podkarpackim, o około 80%. Świadczy to o tym, że

praca najemna w rolnictwie była i nadal pozostaje zjawiskiem marginalnym w globalnych nakładach pracy.

Struktura płci i wieku siły roboczej w rolnictwie

Na zmianę liczby i struktury wieku siły roboczej w rolnictwie wpływ mają zarówno czynniki demograficzne, takie jak ruch naturalny ludności, wymiana migracyjna między miastem i wsią oraz między gospodarstwami rolnymi i bezrolnymi na wsi, jak również czynniki społeczno-ekonomiczne i polityczne, np. sytuacja dochodowa w rolnictwie, sytuacja na rynku pracy, kierunki polityki restrukturyzacji rolnictwa [Jeziarska 2006].

W 2007 r. ponad połowa użytkowników gospodarstwa rolnego w rolnictwie polskim była w wieku mobilnym. Jest to zjawisko pozytywne z punktu widzenia oceny jakości pracy, ponieważ osoby młode są bardziej otwarte na wszelkie innowacje oraz wprowadzanie nowych rozwiązań organizacyjnych w rolniczym cyklu produkcyjnym. Jednocześnie wprowadzenie renty strukturalnej przyczynia się do wcześniejszego odchodzenia na emeryturę. Tym samym obniża się udział ludności powyżej 55 roku życia na korzyść ludności młodej.

Jednakże z punktu widzenia przeobrażeń strukturalnych wysoki odsetek osób młodych wśród pracujących będzie oddziaływał niekorzystnie na ubytek liczby gospodarstw rolnych i poprawę ich struktury obszarowej [Paszkowski, Poczta i Wysocki 1998].

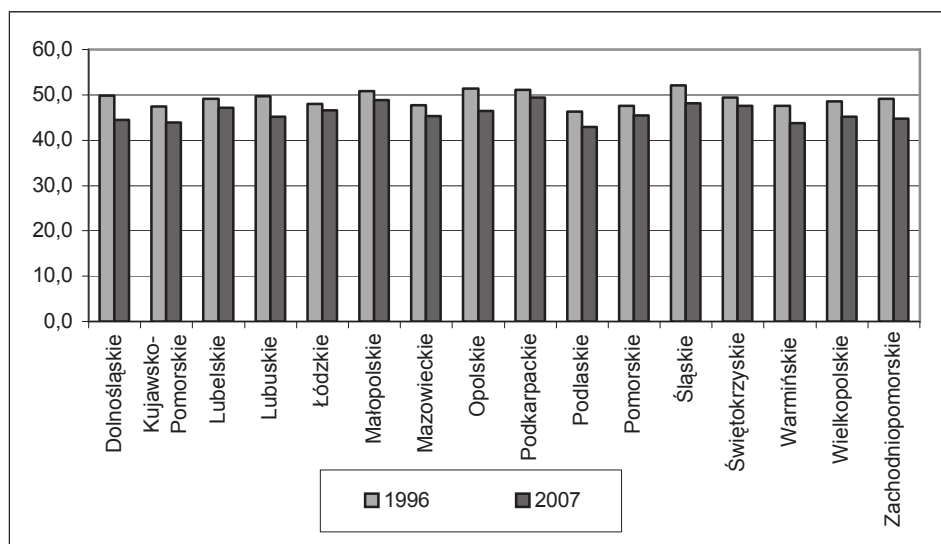
Analiza przestrzenna wieku pracujących w rolnictwie wykazuje, że największy udział ludności do 35 lat wystąpił w województwach podkarpackim (16%), łódzkim (14,9%), mazowieckim (14,4%), kujawsko-pomorskim i wielkopolskim (po 14,1%). Zróżnicowanie przestrzenne odsetka ludności w wieku do 33 lat wykazuje z jednej strony związek z procesami urbanizacji i industrializacji, z drugiej zaś strony ze strukturą agrarną i warunkami technicznymi rolnictwa. Poza tym, proces transferu ziemi do indywidualnych gospodarstw rolnych przyczynił się do zwiększenia aktywności zawodowej osób młodych w rolnictwie. Wzrost ludności młodej w rolnictwie spowodowany jest również polityką rolą UE, gdyż większość dotacji unijnych, np. na rozpoczęcie działalności rolnej, czy też modernizację gospodarstwa, skierowana jest do „młodego rolnika”.

Z kolei najwięcej osób w wieku niemobilnym (ponad 40%) pracuje na obszarach tradycyjnego rolnictwa, cechującego się rozdrobnioną strukturą agrarną oraz słabo rozwiniętą infrastrukturą społeczną i techniczną, tj. w woj. śląskim (46,3%), podkarpackim (45,5%) i małopolskim (40,6%).

W rolnictwie Polski większością gospodarstw kierują mężczyźni. W grupie wiekowej użytkowników powyżej 55 lat sytuacja jest odwrotna, w większości kierują kobiety z racji dłuższego średniego wieku życia. W latach 1996-2007 udział kobiet pracujących w rolnictwie spadł z 49,3 do 46,9%. Migracja kobiet wynika jednak w mniejszym stopniu z przesłanek ekonomicznych niż z socjologicznych. Praca w gospodarstwie i standard życia na wsi nie stanowi atrakcji dla młodych kobiet. Poza tym, wraz z rozwojem gospodarczym kraju następuje proces defeminizacji rolnictwa. Stąd w krajach rozwiniętych gospodarczo udział kobiet zatrudnionych w rolnictwie jest niewielki. Według Wiatraka w gospodarstwach kierowanych przez kobiety spada poziom produkcji rolniczej z 1 ha [Wiatrak 1996]. W ujęciu przestrzennym największy udział kobiet w sile roboczej rodzinnej wystąpił w województwach podkarpackim i małopolskim oraz śląskim. Można przypuszczać, że kobiety częściej stanowią siłę roboczą w niewielkich obszarowo,

rodziny w gospodarstwach rolnych lub w gospodarstwach prowadzących działalność pozarolniczą, jak np. agroturystyka, usługi gastronomiczne (rys. 4.).

Analiza porównawcza struktury płci i wieku pracujących w rolnictwie na tle tych struktur w krajach nowych członków UE wykazuje podobieństwo do struktury na Malcie, Węgrzech oraz Litwie, gdzie ponad 50% pracujących jest w wieku mobilnym. Z kolei najwięcej osób w wieku niemobilnym (ponad 60%) pracuje w rolnictwie bułgarskim, słoweńskim i cypryjskim. Problem starzejącej się ludności rolniczej dotyczy pojedynczych państw UE-15, tj. Portugalii, Włoch oraz Grecji. Natomiast stosunkowo duży udział kobiet pracujących w rolnictwie, około 45%, występuje podobnie jak w Polsce w Rumunii, Słowacji i na Litwie, tj. w państwach charakteryzujących się rozdrobnioną strukturą agrarną i niskim udziałem pracy najemnej. W krajach UE-15 udział kobiet wynosił 22,8%.

Rys. 4. Udział kobiet w sile roboczej rodzinnej w rolnictwie w 1996 i 2007 r.

Fig. 4. Women's share in the family labour force in agriculture in 1996 and 2007.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wnioski

Wejście Polski do Unii Europejskiej pozytywnie wpłynęło na działalność produkcyjną polskiego rolnictwa i tym samym spowolniło proces odejścia ludności rolniczej do zawodów pozarolniczych. Ogólna poprawa rentowności sektora rolnego zachęciła rolników do rozwoju i intensyfikacji produkcji rolnej, co przyczyniło się do wzrostu liczby ludności rolniczej w latach 2002-2007 o 10%. Wzrost liczby pracujących nastąpił głównie w indywidualnych gospodarstwach rolnych i był spowodowany m in. przez:

- procesy restrukturyzacji zakładów przemysłowych, gdzie duża grupa osób zatrudnionych poza rolnictwem została zmuszona do powrotu na wieś,

- wprowadzenie Wspólnej Polityki Rolnej i uruchomienie funduszy strukturalnych dla rolnictwa, co spowodowało dobrą koniunkturę w rolnictwie i skłoniło część osób do zmiany zawodu i powrotu do gospodarstwa rolnego,
- spadek mobilności ludności ze wsi do miast,
- wejście sporej grupy ludzi w wiek produkcyjny.

W latach 2002-2007 nakłady pracy w rolnictwie wzrosły o 1%. W 2007 r. wyniosły 2299,3 tys. AWU, z czego 98% przypadało na gospodarstwa indywidualne, zaś 2% na gospodarstwa osób prawnych. W ujęciu przestrzennym spadek nakładów pracy w rolnictwie zanotowano tylko w 5 województwach, tj. kujawsko-pomorskim, łódzkim, opolskim, podlaskim i świętokrzyskim. W indywidualnych gospodarstwach rolnych przeważała rodzinna siła robocza. Stanowi ona 98,8% ogólnej liczby pracujących w rolnictwie. Praca najemna w rolnictwie była i nadal pozostaje zjawiskiem marginalnym w globalnych nakładach pracy. W 2007 r. utrzymywała się korzystna struktura demograficzna ludności rolniczej. Ponad połowa użytkowników gospodarstw w rolnictwie polskim była w wieku mobilnym. Większością gospodarstw kierują mężczyźni. W grupie wiekowej kierowników powyżej 55 lat sytuacja jest odwrotna, w większości kierują kobiety z racji dłuższego średniego wieku życia.

Zmiany strukturalne i ilościowe siły roboczej przebiegają z różnym nasileniem w poszczególnych województwach. Polska Północna, o przewadze wielkoobszarowych gospodarstw rolnych, charakteryzuje się mniejszą gęstością ludności pracującej w rolnictwie oraz większym udziałem pracy najemnej. Natomiast Polska Środkowa i Południowo-Wschodnia dużą gęstością i niewielkim udzialem pracy najemnej.

Badania potwierdziły, że nadal utrzymuje się wybitnie rodzinny charakter gospodarstw. W porównaniu do pozostałych państw Unii Europejskiej struktura i wielkość siły roboczej w rolnictwie polskim najbardziej zbliżona jest do tych wielkości w Rumunii.

Literatura

- Baer-Nawrocka A. [2008]: Zasoby pracy jako przesłanka konkurencyjności rolnictwa nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe SERIA t. X, z. 1.*
- Bański J. [2007]: Geografia rolnictwa Polski. PWE, Warszawa.
- Brem M. [2001]: Landwirtschaftliche Unternehmen im Transformationsprozess. Ein Beitrag zur Theorie der Restrukturierung während des Übergangs vom Plan zum Markt. Shaker Verlag, Aachen.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r. Informacje i Opracowania Statystyczne. [2008]. GUS, Warszawa.
- Eurostat [2008]: Agriculture in the Union – Statistical and economic information.
- Frenkel I. [2007]: Pracujący w gospodarstwach rolnych – według spisów rolnych w latach 2002 i 2005. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
- Jezińska-Thöle A. [2006]: Przemiany społeczno-gospodarcze obszarów wiejskich Pomorza Nadwiślańskiego w latach 1988-1998. Wyd. UMK, Toruń.
- Karwat-Woźniak B. [2007]: Społeczno-ekonomiczne cechy rodzinnych gospodarstw wysokotowarowych (zmiany w latach 2000-2005). IEiRiGŻ, Warszawa.
- Paszkowski S., Poczta W., Wysocki F. [1998]: Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-spożywczego w Polsce. SGGW Warszawa.
- Poczta W., Mrówczyńska-Kamińska A. [2008]: Regionalne zróżnicowanie wykorzystania kapitału ludzkiego w rolnictwie polskim. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego* 8.
- Study on employment in rural areas. Final Deliverable. [2006]. SAC, May.
- Wiatrak A. [1996]: Przestrzenne zróżnicowanie aktywności zawodowej ludności rolniczej w latach dziewięćdziesiątych. [W:] Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich. WSP Słupsk.
- Woś A. [2000]: Rolnictwo polskie 1945-2000. Porównawcza analiza systemowa. IEiRiGŻ, Warszawa.